

TÜKÖR ÁLTAL – HOMÁLYOSAN?

F. Romhányi Beatrix

DSc, Károli Gáspár Református Egyetem

Az elmúlt évtizedben a bölcsészettudományok területén is egyre nagyobb szerepet kaptak a különféle tudománymetriai mutatók. Nemcsak a tudományos fokozatszerző eljárásokban, hanem az egyes pályázatok odaítélésénél is növekvő mértékben veszik ezeket figyelembe a döntéshozók.¹ A nyilvános adatbázisoknak (MAB, MTMT, ODT, OTKA) köszönhetően viszonylag egyszerűen hozzá lehet jutni ilyen típusú, kvantitatív adatokhoz – feltéve persze, hogy az érintettek gondoskodnak adataik karbantartásáról. Bizonyos életkor felett ez nincs feltétlenül így. Azok az egyetemi oktatók, akik egy másfajta szemléletben szocializálódtak, és már eljutottak tudományos-oktatói pályájuk csúcsára, gyakran nemigen látják értelmét a *Magyar Tudományos Művek Tára* (MTMT) vagy az Országos Doktori Tanács (ODT) adatbázisában a rájuk vonatkozó adatok frissítésének. Ez a helyzet eleve korlátozza az elemzést, de persze nem lehetetleníti el. További ellenvetés lehet, hogy a számok nem szólnak a tartalomról (Glänzel, 2009). Sem a publikációk, sem a doktori képzés minősége nem ragadható meg ilyen mutatókkal. A tényleges tudomá-

nyos hatás értékelésére ezek az adatbázisok nem használhatóak, hiszen azt gyakran csak évekkel vagy akár évtizedekkel később lehet felmérni, hogy egy-egy tudományos mű vagy gondolat milyen mértékben hatott az adott tudományág művelőire, szabott-e új irányt a kutatásnak, adott-e impulzusokat esetleg más tudományágak képviselőinek. Igencsak megfontolandó Bencze Gyula figyelmeztetése: a Nobel-díjas fizikus Peter Higgs a publikációs teljesítménye alapján nem biztos, hogy elnyerje egy OTKA-pályázatot (Bencze, 2014, 1352.). Az is felmerülhet, hogy almát a körtével ne hasonlítsunk össze, hiszen az egyes tudományterületek sajátosságai, például a publikációs és idézési szokások eltérő volta miatt ezek az adatok valójában nem is mérhetőek össze, és nincs is olyan kritériumrendszer, amely minden tudományterületre érvényes lehetne. Nem véletlen, hogy pár éve Csaba László, Szentés Tamás és Zalai Ernő magának a tudománymetriának a módszertanát vizsgálta abból a szempontból, hogy vajon kiállja-e a tudományosság próbáját (Csaba et al., 2014). Vincze Imre arra is felhívta a figyelmet, hogy rosszul megfogalmazott alapdefiníciók szükségképpen rossz következtetésekhez vezetnek, nemcsak az egyes kutatók, hanem akár egész tudományterületek értékelésénél is (Vincze, 2014). Mindemellett azt sem tagadhatjuk, hogy a bölcsészek eleve fenntartásokkal fogadják a természet- és élettudományokban

lényegesen jobban beágyazott tudomány-metrisi módszereket. Bár a sokszerzős cikkek problematikája a bölcsészektől távol áll, a publikációk ma használatos tudománymetriai rangsorolásában legalább ekkora fejtörést tud okozni, hogy e tudományterületek művelői ragaszkodnak az évszázados hagyományokhoz, és még mindig szoktak könyveket írni (Zsoldos, 2015, 410; Szegedy-Maszák, 2015), ráadásul akár két-háromszáz éves publikációkra is nyugodt szívvel hivatkoznak. Talán az sem túlzás, hogy a hagyományos bölcsész-tudományoknál az impaktfaktornak semmi értelme sincs. A téma vitatott volta jól érzékelhető, ha csak a *Magyar Tudomány* elmúlt tíz évben megjelent számaint végignézzük: a tudománymetriáról rendszeresen jelennek meg cikkek, köztük igen kritikusak is, a legkülönbözőbb tudományterületeken dolgozó kutatók tollából. Mindezek fényében – legalábbis bölcsészként – az egész tudománymetriát és egyáltalán, a tudományosság bármilyen kvantitatív értékelését akár be is állíthatnánk a sarokba „virágtartónak”.

Ám az elmúlt években felhalmozódott adatmennyiség másként is használható. Ha nem egyes személyek teljesítményét akarjuk értékelni, és nem próbáljuk a tudományterületeket sem egymással összehasonlítani, hanem tudományágak, szakterületek, kutatóhelyek helyzetét szeretnénk felmérni, ezek az adatok – megfelelő körültekintéssel – erre nagyon is alkalmasak. Érdemes tehát belenézni a tükörbe, és elgondolkozni a képen, amit mutat.

Az alábbi elemzés kifejezetten a bölcsészettudományi területen működő professzorkart teszi vizsgálat tárgyává, hangsúlyozottan az összkép szempontjából. Az adatbázisban 214, hetven év alatti bölcsész egyetemi tanár adatai szerepelnek. A már emeritáltak mellett azok a professzorok sincsenek benne az ösz-

szesítésben, akik 2016-ban töltik be 70. életévüket. Ennek indoka az, hogy az akkreditációnál a hetven év feletti professzorok csak rendkívül szűk körben, a doktori iskolákban vehetők figyelembe. A klasszikus bölcsészkarok mellett bekerültek azok az intézmények is, amelyeknek az oktatási profilja nagyrészt vagy meghatározó arányban bölcsészstudiumokat is felölel, így a nyolc hagyományos felépítésű bölcsészkar (Debrecen, ELTE, Eger, Miskolc, Pécs, Szeged, valamint a Károli és a Pázmány) mellett a Közép-Európai Egyetem és a Pannon Egyetem bölcsészszakjai, illetve professzorai is szerepelnek az összesítésekben. Végül néhány bölcsészprofesszor (összesen huszonkettő) más jellegű (műszaki, természet-tudományi vagy művészeti) egyetemen, illetve karon dolgozik, ők együttesen az egyéb kategóriába kerültek. Nem kerültek be az adatbázisba sem a társadalomtudományok, sem a pszichológia vagy pedagógia területén működő professzorok, mivel e tudományágak publikációs és idézési szokásai jelentősen eltérnek a bölcsészektől. Ebben a tekintetben a minta eltér a tudománymetriai elemzésekben megszokott felosztástól, ahol a bölcsészek és a társadalomtudósok egy kategóriába esnek (lásd például az MTA tudományos teljesítményének szerkezeti és minőségi jellemzőiről készült tudománymetriai jelentéseket). Ez azt is jelenti, hogy a jelen keretben a nemzetközi összehasonlításról is le kell mondani, ami amúgy sem volna egyszerű, mivel a bölcsészettudományban nincs általánosan használt adatbázis, mint például a WoS vagy a Scopus. Ráadásul a kelet-közép-európai, azon belül a magyar kutatók, oktatók a meglévő nemzetközi adatbázisokban gyakran alulreprezentáltak, aminek részben nyelvi okai vannak.

Az elemzés háromféle bontásban készült. Egyrészt a négy tudományterület, a filozófia

¹ Lásd a Magyar Tudományos Akadémia és az Emberi Erőforrások Minisztériuma közti megállapodást a felsőoktatás és a kutatás fejlesztéséért. Eszerint az MTA vállalja, hogy az MTMT segítségével évente tudományos teljesítmény-elemzést készít minden Magyarországon elismert felsőoktatási intézményről. (URL)

(művészetelmélettel és művészettörténettel együtt), az irodalom- és kultúratudomány (művelődéstörténettel és színháztudománnyal együtt), a nyelvstudomány, valamint a történettudomány (néprajzzal és régészettel együtt), másrészt tizenhárom szakterület (anglisztika, germanisztika, klasszika-filológia, orientalisztika, romanisztika, szlavisztika, magyar irodalom, magyar és általános nyelvészet, filozófia, művészetelmélet és művészettörténet, néprajz, régészet, történelem) adatai találhatóak meg az adatbázisban. A tudományterületek és a szakterületek megkülönböztetése a nyelvcszakok szempontjából volt különösen fontos, hiszen ezeken a területeken irodalmárokat és nyelvészeket egyaránt jelen vannak, ugyanakkor az adott szakok helyzete csak egységesen ítéltető meg. A harmadik csoportosítás a bölcsészkarok, illetve egyes bölcsészszakokat is oktató intézmények adatait tartalmazza. Ebben az esetben az egyes intézmények súlya természetesen rendkívül különböző, külön érdemes nézni a nyolc, több bölcsészettudományi alap- és mesterképzéssel, valamint legalább egy doktori iskolával egyaránt rendelkező bölcsészkarokat. Ezek együttesen a bölcsész egyetemi tanárok nagyjából 80%-át foglalkoztatják.

Külön kell szólni a külföldi vagy külföldről hazatért professzorokról. A bölcsész területen az oktatók alig 8%-a tartozik ebbe a körbe. Külföldi származású professzor tizenöt, külföldről hazatért vagy határon túli magyar összesen kettő működik. A nem magyarok között a legtöbb német/osztrák (öt), holland és olasz származású (három-három), de egy-egy angol, arab, izraeli és szlovák professzor is van. Intézmények szerint az összesen tizenhét főből öt a Pannon Egyetem, négy a CEU, kettő-kettő a Károli és a Pázmány, egy-egy pedig az Andrássy, a Debreceni Egyetem, az

ELTE és a Pécsi Tudományegyetem oktatója. Többségük nyelvész vagy történész, de van filozófus, irodalmár és néprajzos is. Akadémiai doktori vagy annak megfelelő fokozata hatnak van, ők többnyire tartósan Magyarországon is élnek. A külföldiektől, illetve a tudományos karrierjük nagy részét külföldön befutó magyar egyetemi oktatóktól nyilván nem várható el, hogy a hazai minősítési eljárás összes lépcsőit végigjárják, ezért az ő adataik nem minden esetben kerültek be az értékelésekbe. Más szempontból persze hasznos lenne, ha például volna valamiféle konvergencia a habilitációk területén, de kétségtelen, hogy e tekintetben tőlünk nyugatra sem minden zökkenőmentes. Az *umbabilitieren* létező kifejezés Németországban, utalva arra a helyzetre, hogy egyes egyetemek nem fogadják el a más egyetemen történt habilitációt. Van azonban három kinevezett külföldi egyetemi tanár, akinek MTMT-adatai látványosan nincsenek feltöltve (kettejüknél semmilyen, idézettségre vonatkozó adat sem található, sőt egy professzor nem is szerepel az MTMT-ben). Igaz, ez nemcsak külföldieknél fordul elő, hiszen van néhány magyar professzor is, akinél hiába keresünk ilyen adatokat, nem beszélve azokról, akiknek az adatai „csak” hiányosak. Ezen – már csak a rendszer átláthatósága érdekében is – mindenképpen változtatni kellene.

A hozzáférhető adatbázisok alapján bizonyos életkori jellemzők, a tudományos előmenetel, a publikációs és idézési szokások egyes sajátosságai, illetve az ezektől való eltérések vizsgálhatók. Ugyancsak érdemes egy pillantást vetni a doktori iskolák összképére (ezt korábban, nagyobb összefüggésekben, illetve más tudományágak vonatkozásában már mások is megtették), és alkalmasint a két adatsorból levonható következtetések ütköz-

tudományterület	professzorok száma	65 felett	65 alatt DSc-vel	65 alatt DSc nélkül
filozófia	38	2	24	12
irodalomtudomány	65	18	35	12
nyelvészet	49	12	24	13
történettudomány	62	17	39	5
összesen	214	49	123	42
%		22,9	74,5*	25,5*

1. táblázat • Az egyetemi tanárok megoszlása tudományterületek szerint

* a 65 év alattiak (165 fő) %-ában

tetésével az utánpótlásképzés lehetőségeit is felmérni, esetleg újragondolni.

Az egyik legszembeötlőbb adat a 65 év feletti professzorok magas aránya (1. táblázat). A 214 főből negyvenkilencen tartoznak ebbe a korosztályba, ami önmagában talán pótoltónak tűnhet. Megoszlásuk azonban az egyes területek és intézmények között korántsem egyenletes. A nagy szakok közül a magyart érinti ez a probléma a legsúlyosabban, hiszen e területen a professzorok csaknem harmada esik ebbe a körbe. Ennél rosszabb korfát csak az orientalisztikánál látunk, ahol hat professzorból három már betöltötte a hatvanötödik életévét. Vannak továbbá olyan szakok is, ahol az egyetemi tanárok száma megdöbbentően alacsony. Ilyen például a klasszika-filológia vagy a régészet. Utóbbi esetében csupán egy 65 év alatti egyetemi tanár van jelenleg az egész országban (2. táblázat).

Intézményenként nézve csak a Debreceni Egyetem bölcsészkarja mondható fiatalnak, hiszen 21 professzora közül egy kivétellel mindenki 65 év alatti. A nagyobb karok között a sorrend Pécs (18/21), ELTE (52/71), Pázmány (11/16), Szeged (14/21), utóbbi holtversenyben az egyébként kis karnak tekinthető Egerrel (6/9). Sajátos képet mutat a Károli bölcsészka-

ra, ahol a 70 év alatti professzorok többnyire 65 év alattiak is (a kilencből nyolc fő), viszont a kar honlapján további 9 hetvenéves vagy idősebb egyetemi tanár van feltüntetve. Önmagában természetesen jó, ha egy intézmény megbecsüli a professzorait, itt azonban vélhetően az összkép mesterséges feljavításáról van szó. A bölcsészkarokon ugyanis az aktív oktatók 10–13%-a szokott egyetemi tanár lenni. Ez a mutató azért is sokatmondó, mivel a professzorok aránya az összes magyarországi egyetemi kart tekintve átlagosan 13% fölött van. Az Oktatási Hivatal 2012-es statisztikai gyűjtése szerint a bölcsészkarokon az átlag 11,9% volt. Ugyanez a mutató a műszaki karokon 11,7, a gazdasági karokon 13,1, az orvosi karokon 14,1, a jogi karokon 15,2, a természettudományi karokon pedig 17,6% volt. A Károlin azonban az arány alig 6%, az elvárható létszámnak éppen a fele, amit a nagyszámú idősebb professzor munkáltatása érdemben aligha ellentételez. Ugyancsak elmarad az átlagtól a Miskolci Egyetem bölcsészkarja, ahol csak az oktatók 8,5%-a egyetemi tanár, ráadásul ezen a karon a legalacsonyabb a 65 év alattiak aránya (3/7). Az átlag alatt van kicsivel az egyetemi tanárok aránya Egerben és Szegeden is (10%).

szakterület	professzorok száma	65 felett	65 alatt DSc-vel	65 alatt DSc nélkül
anglisztika	14	4	7	3
germanisztika	6	1	4	1
klasszika-filológia	3	0	2	1
orientalisztika	6	3	1	2
romanisztika	11	3	4	4
szlavisztika	7	0	7	0
összesen	47	11	25	11
%		23,4	70,3*	29,7*
magyar irodalom	38	12	21	5
nyelvészet	29	8	12	9
összesen	67	20	32	13
%		29,9	70,2*	29,8*
néprajz	9	2	5	2
régészet	2	1	1	0
történelem	49	12	34	3
összesen	60	15	40	5
%		25,5	88,9*	11,1*
filozófia	29	2	20	7
művészetelmélet	4	0	3	1
művészettörténet	5	0	1	4
összesen	38	2	24	12
%		5,3	66,7*	33,3*

2. táblázat • Az egyetemi tanárok megoszlása szakterületenként

* a 65 év alattiak %-ában

Habár a törvényi szabályozás az egyetemi tanári kinevezést nem köti az MTA doktora cím megszerzéséhez, a Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) értékelési szempontrendszerében kiemelt helye van. E cím hiányában is annak megfelelő tudományos teljesítményt várnak el az egyetemi tanári címre pályázóktól (MAB 2016/IV. sz. határozata, 8. o.). Érdemes

tehát körüljárni, hogy a jelenlegi professzori karban miként tükröződik a MAB ezen elvárása. Részben ennek következményeként, részben a hagyomány okán, a bölcsészszakokon – a természettudományi és a matematika szakokhoz hasonlóan – a nagydoktori és az egyetemi tanári cím összekapcsolódása tendenciaszerűen jelen van. Más tudomány-

ágakban ez egyáltalán nem kapcsolódik ennyire össze, sőt, miközben például az elméleti orvostudomány területén működő professzoroknál az MTA doktora cím szinte kötelező elvárás, a klinikai orvostudomány művelőinél, egyébként teljesen érthető okokból, nem az. Nem igényel hosszas fejtegetést, hogy az egyetemi tanárok szakterületei rendkívül különbözőek lehetnek, és ezért a kinevezéseknél támasztott elvárások sem egységesíthetőek mechanikusan (más kérdés, hogy érdemes volt-e gyakorlatorientált vagy éppen művészeti képzéseket belekényszeríteni a doktori címszerzés és habilitálás jelenlegi rendszerébe, de ez nagyon messze vezetne, és nem tartozik a mostani témához; vö. Bencze, 2014). Ugyanakkor óriási különbségek vannak az egyes bölcsészterületek, illetve intézmények között is. Miközben a történészek között csak kivételképpen találni olyan egyetemi tanárt, aki nem az MTA doktora, s ezek nagy része külföldi, a magyar irodalom és a nyelvészet területén ez az arány 14% (9/65, a külföldiek nélkül), a nyelvszakokon pedig megközelíti a 35%-ot (17/48). Összességében az egyetemi tanárok negyede (54 fő, ebből 65 alatti 42 fő) nem „nagydoktor”. A külföldieket nem számítva az arány még mindig magas, nagyjából 20% (42, illetve 33 fő). Többségük (összesen 24 fő, 65 év alatti 17 fő) az ELTE-n oktat. A vidéki bölcsészkarokon általában e cím megszerzéséhez, de legalább a habituszvizsgálat pozitív eredményéhez kötik az egyetemi tanári felterjesztést, az ELTE-n azonban láthatóan más szempontok kerülnek előtérbe, hiszen a professzori kar harmada CSc/PhD, és habilitáció birtokában nyerte el a kinevezését. Arányuk ráadásul érdemben nem változik, akár a 70, akár a 65 év alattiakat vesszük figyelembe, vagyis ebben a gyakorlatban az elmúlt években nem történt változás. Igen magas a

nem nagydoktor professzorok aránya azok között, akik nem bölcsészkarokon nyerték kinevezésüket, ők jellemzően művészeti képzést nyújtó intézményekhez kötődnek.

Jól látszik, hogy az MTA doktora cím nélkül kinevezett professzorok többsége később sem szerezte meg a címet. Az adatbázisban szereplő, aktív korú egyetemi tanárokat 1993 és 2016 között nevezték ki, zömüket (131 fő) 2005 és 2014 között. 2000 előtt a kinevezettek több mint kétharmada (17 fő), 2000 és 2004 között több mint fele (16 fő) nem volt az MTA doktora (tudományok doktora). Az adatok alapján 2005 körül következett be jelentős változás. Ettől kezdve vált az MTA doktora cím egyre inkább az egyetemi tanári kinevezés előfeltételévé. Akiket 2005 óta e nélkül neveztek ki, azok később nem is igen éreztek késztetést, hogy megszerezzék: 2005 és 2014 között 48 DSc-nélküli kinevezésre mindössze 13 utólagos védés jut. Tény, hogy az 1990-es évektől 2009-ig csökkent azon bölcsész egyetemi tanárok aránya, akiknek kinevezésükkor nem volt MTA doktora címmük. De míg az 1999 előtt kinevezett professzorok közül utóbb egy kivétellel mindenki nagydoktor lett, a 2000-es évek óta növekszik azok száma, akik évekként később sem. Ez az arány 2010-től 30% körüli értékre kúszott fel, miközben egyre többen vannak, akiket e cím nélkül neveztek ki. Az utóbbi öt évben az is jól látszik, hogy az utólagos fokozatszerzések az egy éven belüli időszakokra korlátozódtak, ezeket a professzorokat tehát valóban röviddel a védés előtt nevezték ki. Más oldalról nézve, 2011-ben volt az utolsó olyan védés, ahol az egyetemi tanári kinevezés legalább két évvel megelőzte az MTA doktora cím megszerzését (3. táblázat).

A doktori iskolák számszerűsíthető eredményeit pusztán az összesített adatok alapján

	kinevezés (fő)	DSc nélkül	DSc utóbb	B/A (%)	ma sem DSc*	(B-C)/A%*
–1999	26	18	17	69,2	1	3,8
2000–2004	30	16	11	53,3	5	16,7
2005–2009	59	20	7	33,9	13	22,0
2010–2014	73	29	6	39,7	23	31,5
2015–	26	13	2	50,0	11	42,3
	214	96	43	44,9	53	24,8

3. táblázat • Egyetemi tanári kinevezések 1993–2016 között

* Az adott időszakban kinevezettek közül máig nem szereztek MTA doktora címet (%).

nem szabad értékelni. Figyelembe kellene venni, hogy a munka milyen arányban hasznosult a tudományos utánpótlás szempontjából, vagyis hány végzett doktorandusz tudta továbbfolytatni a kutatást, illetve azt is, hogy a felvettek közül hányan hagyták abba különféle, akár tudományon kívül eső okok miatt a képzést még az abszolútorium előtt. Ez jóval részletesebb elemzést igényelne, amiben érdemes volna támaszkodni más tudományterületek vizsgálataira is (Mosoniné Fried – Horváth, 2012; Berács – Zsótér, 2013). Más oldalról közelítve ugyanakkor elgondolkodtató, hogy az egyetemi tanárok közel negyedének vagy nincs, vagy legfeljebb egy (2×0,5) védett doktorandusza van (összesen 54 fő, az egyéb kategóriába esők nélkül 46 fő). Márpedig a tudományos utánpótlás képzése az egyetemi tanárok egyik legfontosabb feladata, és az érintettek szinte mindegyike kötődik működő doktori iskolához, általában a saját intézményében.

Hasonlóan rossz helyzetet tükröz az elnyert OTKA-pályázatok adatbázisa. A professzorok több mint 30%-a (a nem itt élő külföldieket nem számítva több mint 60 fő) sem vezetőként, sem résztvevőként nem szerepel a támogatott kutatások 2005 óta

vezetett adatbázisában. Minden bizonnyal vannak olyanok, akik külföldi pályázatokban vettek részt, de ismerve például az Európai Unió támogatási rendszerét, kevéssé valószínű, hogy ez a szám jelentősen csökkenne. Szűrőpróbaszerűen rákeresve nagy külföldi pályázati adatbázisok adataira az látszik, hogy többnyire azok sikeresek külföldön, akik belföldön is legalább egy-két pályázatban részt vettek, illetve ilyet vezettek.

Végül, de nem utolsósorban szólni kell a tudományos teljesítmény mérésében kiemelt szerephez jutó publikációkról és idézettségéről is. Ebben a tekintetben nem az a legfőbb nehézség, hogy különböző hagyományú tudományterületeket kellene összemérni. Sokkal súlyosabb kérdés, hogy egyazon területen belül milyen adatokat hasonlítsunk össze. Ahogy a természettudományokban fejtörést okoznak a sokszerzős cikkek (Zolnai et al., 2012), úgy a bölcsészeknél felmerül a kérdés, hogy miként számolhatók el bizonyos publikációtípusok és idézetek. Például, külön-külön vagy egyben kell-e feltüntetni egyazon kötetben megjelent rövid közleményeket, szócikkeket vagy katalógustételeket? Forráskiadás kiadóját megilleti-e a közölt forrásokra történő hivatkozás? Az MTMT rendszere

igyekszik különbséget tenni a tudományos és az egyéb közlemények között, de a besorolás részben a szerzők lelkiismeretére van bízva, részben működnek bizonyos szakmán belüli konszenzusok. Az MTMT pedig – neve dacára – nem csak tudományos közleményeket fogad be. Egyfajta határterületként még érthető a tudományos ismeretterjesztő és az oktatási művek megjelenése, de szépirodalmi és publicisztikai szövegek felvitele a tudományos művek között nehezen magyarázható. Az pedig már végképp problematikusnak tűnik, amikor szóbeli megnyilvánulások – konferencia-előadások, interjúk – kerülnek be tudományos minősítéssel a rendszerbe, *horribile dictu*, még idézettséget is feltüntetve.

Az adatokból a nehézségek ellenére néhány következtetés levonható. Először is jól látszik a négy tárgyalt tudományterület különbsége az idézési szokásokat illetően: a nyelvtudomány és a történettudomány művelőinek átlagos h-indexe és c/p-indexe is jóval magasabb, mint a másik két területen működő professzoroké (4. táblázat). A táblázat két utolsó oszlopában azok az egyetemi tanárok vannak feltüntetve, akiknek az említett két mutatója jelentősen elmarad az átlagtól. A

h-index esetében ez a tudományterületi átlag legfeljebb 60, a c/p index esetében legfeljebb 50%-át jelenti. Összességében a négy tudományterületen az egyetemi tanárok 20–25%-a került ebbe a körbe, ami kicsit magas aránynak látszik. Nyilvánvalóan itt nem egyes oktatók egyéni teljesítményének megítélése a kérdés, ráadásul az átlag önmagában ezekben az esetekben nem mond túl sokat, ám arra rámutat, hogy tudományometriai szempontból a mérhető teljesítmények között nagy a szórás, és ez különösen a c/p-indexnél elgondolkodtató. Egy, az átlag felét vagy annál kisebb értéket adó c/p-index ugyanis vagy azt jelenti, hogy igen alacsony az idézettség, vagy azt, hogy nagyon magas a publikációk száma.

Némileg provokatív eredményeket mutat az egyes intézmények professzorainak összesített publikációs teljesítménye és idézettsége. Mivel nagyon különbözőek a létszámok, az összehasonlítható adatok nem használhatóak, ezért helyettük az egy főre eső átlagok adták az értékelés alapját. A publikációkhoz köthető mérőszámok mellett szerepel a védett doktoranduszok egy főre eső átlaga is. Utóbbi nem az adott intézményben fokozatot szerzett, hanem az egyes professzoroknál a doktori

tudományterület*	h-index	c/p index	szignifikánsan alacsonyabb h-index	szignifikánsan alacsonyabb c/p index
filozófia	5,7	1,2	6/36	11/36
irodalomtudomány	6,6	1,3	12/45	14/45
nyelvtudomány	9,1	2,7	8/39	7/39
történettudomány	8,3	2,0	6/44	8/44
összesen			32/164	40/164

4. táblázat • Publikációs mutatók a 65 év alatti bölcsész egyetemi tanárok adatai alapján

* Az MTMT adatbázisában 2 fő nem szerepel, 8 fő idézettsége hiányzik, öök a D és E oszlop első értékében nincsenek feltüntetve. A h-indexnél 60%, a c/p- (citation per publication) indexnél 50% a határ.

	publikációk átlaga	idézettség átlaga	h-index átlaga	c/p átlaga	védettek átlaga
DE	149,0	319,0	7,7	2,14	5,6
EKE	259,0	582,6	7,7	2,25	3,0
ELTE	158,5	321,9	7,3	2,03	5,4
KRE	214,4	272,3	8,0	1,27	3,7
ME	152,7	288,1	6,7	1,89	2,9
PPKE	163,4	404,5	8,4	2,48	3,1
PTE	202,0	264,6	7,2	1,31	3,7
SzTE	156,5	299,0	8,5	1,91	4,6

5. táblázat • Az egyes bölcsészkarok publikációs teljesítménye

adatbázisban feltüntetett összes doktoranduszra vonatkozik. Ez magyarázza, hogy olyan intézményeknél is viszonylag magas a védettek átlaga, ahol egyébként csak kevés védés történt (5. táblázat). Az összehasonlításból ezúttal kimaradt a Közép-Európai Egyetem és a Pannon Egyetem, mivel e két intézményben az átlagnál jóval nagyobb arányban oktatnak külföldi professzorok, akik a dolog természetéből fakadóan külföldi témavezetéseket is feltüntetnek.

A különféle átlagok alapján felállított rangsor rávilágít néhány ellentmondásra (6. táblázat), a sorrend ugyanis nem tükrözi a várakozásokat. Az okok viszonylag könnyen kideríthetők. Az első két helyen olyan karok végeztek, amelyeknek a professzori kara nem túl nagy létszámú, és két-három kiemelkedő teljesítményű egyetemi tanár az egész kart „megdobja”. Végigtekintve az adatokon az is látszik, hogy a publikációk száma, az idézettség, illetve a védett doktoranduszok száma

	publikáció átlaga	idézettség átlaga	h-index átlaga	c/p átlaga	védettek átlaga	rangsor
EKE	1	1	4	2	7	1
PPKE	4	2	2	1	6	1
ELTE	5	3	6	4	2	3
SzTE	6	5	1	5	3	3
DE	8	4	4	3	1	3
KRE	2	7	3	8	4	6
PTE	3	8	7	7	4	7
ME	7	6	8	6	8	8

6. táblázat • Az egyes bölcsészkarok rangsora publikációs teljesítményük és védett doktoranduszaik száma alapján

szerinti sorrend jelentősen eltér egymástól. „Átlagprofesszorok” és „átlagegyetemek” természetesen nincsenek, de ezeknek az adatoknak a széttartó jellege azt jelzi, hogy a rendszerben valami nincs rendben.

A fentiek alapján összességében a következő problémák látszanak a bölcsészettudományi területen oktató professzori karnál:

- viszonylag magas az átlagéletkor (összességében 60,0 év; filozófia 57,4; irodalomtudomány 61,1; nyelvészet 60,1; történettudomány 60,4), egyes területeken, illetve egyes intézményekben komoly gondot okozhat a néhány éven belül emeritáló professzorok pótlása;
- vélhetően részben anyagi okokra vezethető vissza, hogy egyes intézményekben a professzorok száma nemigen mutat összefüggést sem a szakok, sem a hallgatók számával. Ugyanakkor nemcsak minőség, hanem egyes helyeken fenntarthatósági kérdést is felvet az egyetemi tanárok alacsony száma, ill. magas átlagéletkora;
- az egyetemi tanárok közel egynegyede nem, vagy alig vesz részt a doktori képzésben, közel harmaduk pedig sem kutatásvezetőként, sem résztvevőként nem szerepel az OTKA által finanszírozott projektek 2005 óta vezetett adatbázisában;
- van, ahol kiugróan magas az MTA doktori címmel nem rendelkező bölcsészprofesszorok száma, és az utóbbi tíz évben jelentősen nőtt azok száma, akik a címet a kinevezést követően sem szerezték meg;
- még mindig vannak olyan professzorok, akiknek az adatai hiányosak az MTMT-ben, vagyis a publikációk mellett hiányosan vagy egyáltalán nincs feltüntetve az idézettség. A nyugdíjhoz közeledő egyetemi tanároknál ez valamelyest még magyarázható, a hatvanöt év alattiaknál

azonban teljességgel érthetetlen. Az is elgondolkodtató, mennyire indokolt, hogy egy-egy tudományterület professzorainak publikációs mutatói a most tapasztalható mértékű szórást mutatják.

Mindebből milyen következtetéseket lehet levonni? Ha a bölcsészettudomány és annak egyetemi központjai meg akarják védeni megmaradt pozícióikat, akkor bizonyos mértékig a mérhető mutatók terén is versenyben kell maradniuk a természettudományokkal. Ez nem jelentheti persze azt, hogy mindent a citációs index és az impaktfaktor közötti térben kellene eldönteni, azt viszont igen, hogy lényegesen átláthatóbbá és egységesebbé kellene tenni az egyetemi oktatói életpálya egyes mérőpontjain az elvárás. Elég összehasonlítani az egyetemek habilitációs szabályzatait, hogy lássuk, ez ma mennyire nem így van. Pedig a törvény szerint az egyetemi tanári kinevezés előfeltétele a habilitáció, amit Magyarországon – legalábbis elvben – mindenhol egyenértékűnek tekintenek. Az egyik lehetséges és kívánatos megoldás tehát mindenképpen a habilitáció – és vele a PhD – értékének visszaállítása, a fokozat- és címszerzésnél a tudományon, oktatáson kívüli szempontok befolyásának minimalizálása. A diszkrépancia annál is szembeszökőbb, mivel a habilitációs előadásoknak az Országos Doktori Tanács honlapján 2007 óta közzétett meghívóiban rendre ott találjuk az utalást arra, hogy „a tudományos habitust az MTA doktori cím alapján a bizottság megfelelőnek ítélte”. Emellett a bölcsészterületeken talán lehetne jobban támaszkodni magára az MTA doktora címre és annak viselőire is, hiszen a benyújtott értekezések komoly tudományos teljesítmények, amelyek a dolog jellegéből fakadóan friss kutatásokon alapulnak, vagyis a címszerzés előfeltétele a tudományos kutatás

folyamatossága is. Sokkal jobban kellene továbbra is figyelni a professzori kar utánpótlására. Nem tűnik egészségesnek, ha bizonyos időközönként egyszerre nagyszámú emeritáló professzort kell pótolni, s emiatt a következő évtizedekben gyakorlatilag „befagy” a rendszer.

Másfelől, a kinevezett egyetemi tanároknak tudatában kell lenniük az utánpótlás nevelésében viselt felelősségüknek. A doktori iskolákban való aktív részvétel mellett erre a másik lehetőséget a pályázatoknak kell jelenteniük. Egy olyan időszakban, amikor a fiatal kutatóknak nagyon kevés esélyük van álláshoz jutni, a pályázati források felelős felhasználása jelenthet némi reményt, hogy a tehetségesek ne fordítsanak hátat a tudománynak vagy az országnak. Végül, de nem utolsósorban el kell döntenie fenntartónak,

akkreditációs bizottságnak, intézményvezetőnek egyaránt, hogy egy adott kar egyetemi képzést kíván-e, illetve képes-e nyújtani, vagy sem. Az egyetemi szint egyik ismérve – ma éppúgy, mint a középkorban – a megfelelő létszámú és súlyú professzori kar. Az egyetemi karokon, a bölcsészekről az orvosokig, az oktatók legalább 11–12%-a egyetemi tanár. Az a kar, amelyik ettől jelentősen elmarad, csak erős fenntartásokkal tekinthető egyetemi karnak. A rendszer mértéken felüli egyenlenségei, akár a tudományos, akár az oktatói teljesítmények oldaláról nézve az egész rendszer működését veszélyeztetik.

Kulcsszavak: *bölcsészettudomány, egyetemi tanárok, tudományos teljesítmény értékelése, tudománymetria, bölcsészettudományok helyzete*

IRODALOM

- Az MTA tudományos teljesítményének szerkezeti és minőségi jellemzői 2014. *A Web of Science és az MTMT alapján.* MTA KIK, 2015. • <http://tinyurl.com/05q357l>
- Bencze Gyula (2014): Hogyan lovagoljunk a tudományos teljesítményen? *Magyar Tudomány*. 175, 11, 1350–1353. <http://www.matud.iif.hu/2014/11/10.htm>
- Berács József – Zsótér Boglárka (2013): Doktori iskolák összehasonlító értékelése törzstagjaik tudományos tevékenysége alapján. *Magyar Tudomány*. 174, 2, 176–189. (gazdaságtudomány) • <http://www.matud.iif.hu/2013/02/06.htm>
- Braun Tibor (2010): Új mutatószámok tudományos folyóiratok értékelésére – valóban indokolt-e az impaktfaktor egyeduralma? *Magyar Tudomány*. 171, 2, 215–220. • <http://www.matud.iif.hu/2010/02/11.htm>
- Csaba László – Szentes T. – Zalai E. (2014): Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impaktfaktor és MTMT használatához. *Magyar Tudomány*. 175, 4, 442–466. <http://www.matud.iif.hu/2014/04/12.htm>
- Glänzel, Wolfgang (2009): A tudománymetria hét mítosza – költészet és valóság. *Magyar Tudomány*. 170, 8, 954–964. • <http://tinyurl.com/qxv8b5a>
- Magyar Tudomány*. 2015/2. A tudásalapú társadalom és

- a különböző tudományterületek szerepe. Szerkesztők: Simai Mihály és Hunyady György. • <http://www.matud.iif.hu/2015/02/Tartalom.htm>
- Mosoniné Fried Judit – Horváth Dániel (2012): Tudományos fokozattal rendelkezők életpálya-vizsgálata. Fókuszban a mobilitás. *Magyar Tudomány*. 173, 8, 958–968. • <http://www.matud.iif.hu/2012/08/10.htm>
- Szegedy-Maszák Mihály (2015): Folyóirat vagy könyv: mérlegen a tudományos teljesítmény. *Magyar Tudomány*. 176, 4, 404–9. • <http://tinyurl.com/q848fyf>
- Vincze Imre (2014): Tigrislovaglás. *Magyar Tudomány*. 175, 11, 1345–1349. • <http://tinyurl.com/pwczr8h>
- Vinkler Péter (2015): Tudománymetriai értékelés a leghatásosabb közlemények mutatószámaival. *Magyar Tudomány*. 176, 11, 1355–1364. • <http://www.matud.iif.hu/2015/11/10.htm>
- Zolnai László – Papp Z. – Adománné Zolnai D. (2012): Frakcionált desztilláció. Frakcionális tudománymetriai mutatók intézményi szintű alkalmazása? *Magyar Tudomány*. 173, 12, 1478–1487. (fizika) • <http://www.matud.iif.hu/2012/12/10.htm>
- Zsoldos Attila (2015): A tudományos könyv és a tudományos teljesítmény mérése. *Magyar Tudomány*. 176, 4, 410–415. • <http://www.matud.iif.hu/2015/04/06.htm>
- URL: <http://tinyurl.com/ouhl6l4>

A KIRÁLY PÉNZE

Weisz Boglárka

tudományos főmunkatárs,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Lendület
Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport vezetője
weisz.boglarka@btk.mta.hu

„Ha pénze is annyi lett volna Zsigmondnak, mint esze, a történelem legnagyobb birodalmát alapította volna meg hosszú uralkodása alatt.” – írta Krúdy Gyula, és amint a későbbiekben látni fogjuk, Zsigmond, ahogy a legtöbb középkori magyar uralkodó, igyekezett minden lehetőséget megragadni a pénzszerzésre. A következőkben olyan módszereket mutatok be, amelyek segítségével a király az uralkodói hatalmát felhasználva újabb és újabb jövedelemforrásokra tett szert az ország kincstára, avagy saját pénztárcája feltöltésére. Ha a királynak több pénzre van szüksége, mint amennyi a rendszeres jövedelmeiből befolyik, gondolhatnánk, két dolgot tehet: elveszi attól, akinek van, vagy csinál magának.

A pénzverési jog a középkor folyamán feltéve őrzött jogok volt a magyar uralkodóknak, a legtrikább esetben engedélyezték az autonóm pénzverést, azaz önálló, nem királyi pénz verését. Minden uralkodó veretett legalább egy érmét, hiszen a pénzverés presztízcélokot is szolgált. Egyetlen érmetípust ismerünk például Orseolo Pétertől a 11. századból; természetesen, ahogy előre haladunk az időben, az érmetípusok száma emelkedett. A pénzverés azonban önmagában nem termelt jövedelmet, éppen ellenkezőleg: meglehetősen költséges volt. Az új pénzből jövedelmet a pénzüjítás vagy kényszerbevéltés révén le-

hetett szerezni. A rendszertelen ütemű pénzüjítást Salamon király vezethette be, a periódikus váltás I. Szent László uralkodása alatt alakulhatott ki. Így tehát idővel rendszeres bevétele keletkezett az uralkodónak, amit a 13. századi források *kamarahasznának* neveznek. A rendszer azon a középkori gyakorlaton alapult, hogy a pénznek nem névértéke volt, hanem annyit ért, amennyi nemesfém tartalmazott, és a király kevesebb, azaz kisebb súlyú új pénzt adott, mint amennyi régiből beszédett alattvalóitól. Hogyan lehetett ezt a rendszeres bevételt növelni? A legegyszerűbb módja a pénzrontás volt: a veretek súlyát és nemesfém tartalmát is csökkenteni lehetett, miközben az átváltásnál ezt nem vették figyelembe, így jelentős plusz bevételt lehetett elérni. A gyakorlatban ezt úgy kell elképzelnünk, hogy az uralkodó meghatározott súlyú ezüstöt szedett be kamarahasznaként, cserébe pedig meghatározott számú dénárt adott, pénzrontás esetén a dénárok száma megegyezett, csakhogy az érmék nemesfém tartalma messze elmaradt a korábbi pénzekétől. Egy másik lehetőséget alkalmazott I. Károly: beszüntette a kötelező pénzváltást 1336-ban, a kamarahasznát függetlenítette a pénzváltástól, mértékét 3 garasban állapította meg, és minden évben kivetette, azaz adóvá tette. Ezzel párhuzamosan azonban előírta a királyi pénz